

שאלות כן-לא ושאלות הברירה במשנה

שאלות "כן-לא"¹ הן שאלות סגורות שיש להן שתי אפשרויות תשובה, שהן ברירות הסותרות זו את זו: כן או לא, נכון או לא נכון, אסור או מותר, טמא או טהור. אלו שאלות המבקשות להתיר ספק הנוגע בעובדה הידועה לשואל.² שאלות ברירה הן שאלות בינריות, המצפות לתשובה אחת מתוך שתי אפשרויות.³ בשל המכנה הבינרי המשותף לשאלות כן-לא ולשאלות הברירה הן נכללות יחד במאמר זה.⁴ מחקר השאלות (והתשובות) קונה לו מקום נרחב בחקר השיח של הלשונות השונות בכלל ושל העברית העכשווית בפרט.⁵ גם בלשון המקרא הוקצה מקום לחקר השאלות, ומחקרים אלו הולכים ומתרבים.⁶ השאלות במשנה לא זכו עדיין למחקר משמעותי, ושאלות כן-לא כמעט שלא זכו לדיון.⁷ מאמר זה הוא חלק ממחקר רחב על השאלות במשנה.⁸

העיון בשאלות כן-לא במשנה כולל עיון תחבירי, המתייחס בעיקר לסוג משפט השאלה ולמבנה שלו; עיון סמנטי ופרגמטי, הבוחן את מטרת השאלה בשיח; וכן עיון בשיח השלם שהשאלה משובצת בו.

- * תודה לקוראים המעריכים ולעורך הלשון על הערותיהם המועילות והטובות.
1. לשאלות כן-לא יש מונחים רבים במחקר. על ההצעות השונות ראו בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 34-35.
 2. ראו סגל, תרצ"ו, עמ' 188; שטאדל, 2013. על ההבחנות בין שאלות כן-לא לשאלות הפרטים (שאלות מי-מה) ראו בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 6-7.
 3. ראו יספרסן, 1924, עמ' 303; קיפר, 1980.
 4. חוקרים שונים מניחים ששאלות כן-לא גוורות משאלות ברירה, אחרים מתנגדים לראייה זו. ראו את הסקירה המחקרית אצל בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 8, ובהערות שם.
 5. ראו למשל את הביבליוגרפיה הענפה המובאת אצל בורשטיין, תשנ"ט.
 6. ראו את הסקירה שם, עמ' 23; ובפרט ראו את מחקריה של מושבי: מושבי, 2010; מושבי, 2011; מושבי, 2013א; מושבי, 2013ב; מושבי, 2015.
 7. בספר הדקדוק של סגל (תרצ"ו) יש כמה סעיפים כלליים בנושא (עמ' 59-60, 188-191). קרדי (תשנ"א-תשנ"ה, עמ' 141-178, 459-468, 645-660) עסק בכמה שאלות תוכן. כך גם הרזחב, תשי"א, ג, עמ' 75-81. ראו גם אצל בישקו, תשס"ה, עמ' 101-123, 213-221. לאחרונה התפרסם הערך הקצר שכתב שטאדל, 2013.
 8. מאמריי הנוספים על השאלות במשנה העתידיים לראות אור בקרוב הם "השאלות הרטוריות במשנה" ו"שאלות התוכן במשנה".

בראשית הדברים חשוב להדגיש שהשאלות המובאות כאן כשאלות כן-לא כוללות גם שאלות שהן שאלות כן-לא מבחינה תחבירית פורמלית, אולם מבחינה מהותית אלו שאלות רטוריות, שאין מצופה להן תשובה.⁹ בשל המבנה של השאלות האלו, הוזה למבנה התחבירי של שאלות כן-לא שאינן רטוריות מצד אחד, ובשל השוני המהותי מהמבנה של שאלות התוכן, הפותחות במילת שאלה מצד שני – הן כלולות במחקר זה.¹⁰

במשנה נמצאו כ-70 יחידות שיח המכילות שאלות כן-לא ושאלות ברירה, ובסך הכול נמצאו 114 שאלות כאלו.¹¹ רוב השאלות הן שאלות שהתשובה המצופה עליהן היא הן או לאו, למשל:

1. כיוון שחשיכה אמ' להם: בא השמש? אומ' הין (מנחות י, ג).¹²

שבע שאלות מתוך 114 הן שאלות ברירה והן מציגות שתי אפשרויות, למשל:

2. אמ' ר' עקיבה שאלתי את רבן גמליא' ואת ר' יהושע באטלס שלא-מאוס שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו: הבא על אחותו ועל אחות אביו ועל אחות אמו בהעלם אחד מה הוא, חייב אחת על כולם או אחת על כל אחת ואחת? אמרו לו לא שמענו (כריתות ג, ז).

לאחר השאלה הכללית "מה הוא" עולה שאלה הברירה – "חייב אחת על כולם או אחת על כל אחת ואחת?".

3. העומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה. שני עמרים ובהם סאתים רבן גמליא' או' לבעל הבית וחכמ' אומ' לעניים. אמ' רבן גמליא' וכי מרוב העמרים יופי כוח של בעל הבית או הורע כוח? אמרו לו יופי כוח (פאה ו, ו).¹³

9. ראו להלן בסעיף ב, העיון הפרגמטי-סמנטי, וכן בסיכום הדיון.
10. במאמרי "השאלות הרטוריות במשנה", העתיד לראות אור, אני דנה בכל השאלות הרטוריות במשנה – אלו ששייכות מבחינה תחבירית לשאלות כן-לא ואלו הפותחות במילת שאלה. לחלקן יש תשובה ולחלקן אין. כשיש תשובה – התשובות הן באופנים שונים. גם מסיבה זו ראיתי לנכון לכלול שאלות רטוריות שמבחינה תחבירית הן במבנה של שאלות כן-לא במאמר זה, כי יש להן מכנה משותף עם השאלות הסגורות, ובתחומים אחרים יש להן מכנה משותף עם השאלות הרטוריות.
11. השאלות נאספו על ידי קריאה רציפה של ש"ס משניות, משום כך אפשר שנשטמו ממני מספר שאלות בעת האיסוף. אך אלה ודאי לא תשפענה על התמונה הכוללת. ראו בדברי הסיכום של המאמר השוואה לשאלות התוכן במשנה, מבחינה כמותית ומבחינה מהותית.
12. כל הציטוטים במאמר הם על פי כ"י קאופמן (מראי המקום על פי הרגיל בדפוסים).
13. התמניות הנוספות הן: ראש השנה ג, ח (2x); כריתות ג, ט (2x); ג, י.

א. עיון תחבירי

מילת השאלה

רוב שאלות כן-לא במשנה באות ללא מילת שאלה בראשן,¹⁴ והעובדה שמדובר בשאלה מובנת בעיקר מתוך ההקשר וממבנה המשפט:

4. וכשמת טבי עבדו קיבל עליו תנחומים. אמרו לו לא לימדתנו שאין מקבלין תנחומין על העבדים? אמ' להם אין טבי עבדי כשאר כל העבדים כשר היה (ברכות ב, ז).

5. שאלו את הזקנים ברומי אם אין רצונו בעבודה זרה מפני מה אינו מבטלה? אמרו להן אילו לדבר שאין צורך העולם בו היו עובדין היה מבטלו, הרי אלו עובדין לחמה וללכנה ולכוכבים, יאבד עולמו מפני השוטיין? (עבודה זרה ד, ז).

השאלות בדוגמות אלו – "לא לימדתנו שאין מקבלין תנחומין על העבדים?", "יאבד עולמו מפני השוטיין?" – הן שאלות רטוריות במבנה של שאלת כן-לא. 23 שאלות פותחות בצירוף "מה אם", ובחלקן השני של המשפט מופיעה השאלה ללא מילת שאלה הקודמת לה. כל השאלות מן הסוג הזה הן שאלות רטוריות המציגות טיעון קל וחומר בצורת שאלה.¹⁵ למשל:

6. מה אם הרשות שאינו מושבע עליה מהר סיני הרי הוא חייב עליה, מצוה שהוא מושבע עליה מהר סיני אינו דין שיהא חייב עליה? (שבעות ג, ו).
7. מה אם שחיטה שהיא משום מלאכה דוחה את השבת, אלו שהן משום שבות לא ידחו את השבת? (פסחים ו, ב).¹⁶

המילה וכי מופיעה בראשן של שמונה שאלות. ברוב המקרים התשובה לשאלת וכי היא שלילית,¹⁷ לדוגמה:

8. קרא לתשיעי עשירי, [ו]לעשירי תשיעי, [ו]לאחד עשר עשירי – שלשתן מקודשין. התשיעי נאכל במומו ועשירי מעשר ואחד עשר קרב שלמים ועושה תמורה, דבר' ר' מאיר. אמ' ר' יהודה וכי יש תמורה עושה תמורה? (בכורות ט, ח).¹⁸

14. דיון בשאלות ללא כינוי שאלה בראשן במקרא מופיע אצל גזניוס, 1910, עמ' 473.

15. ראו הערה 10.

16. תמניות נוספות: פאה ו, ו; מעשר שני ג, י; פסחים ו, ב (2x); נדרים י, ו; סוטה ו, ג (2x); קידושין ד, יד; בבא קמא ב, ה (2x); ה, ד; כריתות ג, י; זבחים ז, ד; ז, ו; ח, יב; ג, מנחות ח, ה; חולין י, א; נגעים י, ב; יג, י; מכשירין ו, ח.

17. ראו גם אזר, תשנ"ה, עמ' 165. אומנם בדרך כלל התשובה אינה נכתבת.

18. תמניות נוספות: פאה ו, ו; ראש השנה ג, ח (2x); כתובות י, ה; תמיד ב, ג; כליים ז, ו; ידיים ד, ד.

ברוגמה שלהלן התשובה לשאלת וכי אינה שלילית, אלא מדובר בתשובה שהיא חיובית באופן עקרוני למעט שני פרטים שעבורם התשובה היא שלילית:¹⁹

9. החלו מעלין בגזרין לסדר את המערכה. וכי כל העצים כשרים למערכה הי(ו)? כל העצים כשרים חוץ משל זית ומשל גפן (תמיד ב, ג).

המילה וכי מתועדת 27 פעמים במשנה.²⁰ פעמים רבות היא מופיעה במסגרת משא ומתן בין חכמים, אולם כאמור רק בשמונה היקרויות היא מופיעה בראש שאלת כן-לא. רוב השאלות שבראשן עומדת המילה וכי הן שאלות רטוריות. ארבע שאלות (מתוך כלל שאלות כן-לא) הן שאלות שהתשובה האפשרית להן היא אסור או מותר, והן פותחות במילת השאלה מה, למשל:

10. מעשה שהלך ר' יהושע אצל ר' ישמעאל לכפר עזיו והראהו גפן שהיא מודלה על מיקצת תאינה. אמ' לו מה אני להביא זרע תחת המותר? אמ' לו מותר (כלאיים ו, ד).²¹

ה"א השאלה, הרגילה במקרא לפתוח שאלות כן-לא,²² מתועדת בראשן של שתי שאלות בלבד:

11. אמ' ר' שמעון בן לעזר הראיתה מימך ארי סבל, צבי קייץ, שועל חנוני, זאב מוכר קדירות, בהמה חיה ועוף שיש להן אומנות, והן לא נבראו אלא לשמשני, ואני לשמש את קוני? (קידושין ד, יד).²³

ארבע פעמים באה המילה שמא בראש השאלה:

12. אמרו להן בית הילל לא השבט קידשו, מא אילא [צ"ל אילן] טעה והיניח את השבט על השמיני או על שנים עשר שמא עשה כלום? אלא כתוב שקידש את העשירי והוא קידש את התשיעי ואת אחד עשר (נזיר ה, ג).

13. אמ' לו אבא, פקד עלי לחבירך. אמ' לו איןני מפקד. שמה עוולה מצאתה ביי? אמ' לו לאו. מעשיך יקר(י) בוך ומעשיך ירחקוך (עדויות ה, ז).²⁴

19. אור (תשנ"ה, עמ' 165) כולל דוגמה זו תחת תשובה שלילית, שכן אם יש יוצאי דופן לכלל שכל העצים כשרים, הרי שהתשובה שלילית.

20. ועוד פעם אחת בצייטוט הפסוק "וכי יתן מים" (וי' יא 38) במכשירין א, ג, ופעם נוספת בצייטוט הפסוק "כי תכלה לעשר" (דב' כו 12) בתוספת וי"ו החיבור שנוספה בין השיטין בסוטה ז, ח.

21. התמניות הנוספות הן: עירובין ד, ב; שבועות א, ד; ידיים ד, ד.

22. מושבי, 2013א; שטאדל, 2013.

23. ואפשר שהשאלה מסתיימת במילה אומנות וההמשך הוא חלק חיווי בעקבות השאלה. תמנית נוספת בכלאיים ז, ג.

24. ההיקרויות הנוספות הן: נדרים ז, א; כלים כה, ד.

המילה שמא מתועדת במשנה למעלה מ־60 פעם, אך למעט הדוגמות הללו היא באה במשפטי חיווי, ודרכה להורות על אפשרות קיימת מתוך סך אפשרויות, שחוששים לה או שאין חוששים לה.²⁵ פעם אחת מתועדת המילה כלום בראש שאלה:²⁶

14. האומ' לחבירו קונם שאיני נהנה לך אם אין אתה בא ונוטל לבניך כור אחד של חיטים ושתי חביות של יין, הרי זה יכול להפר את נדרו שלא על פי חכם, ויאמר לו כלום אמרת [לי] אלא מפני כבודי? וזה הוא כבודי (נדרים ח, ז).

אפשר שהדוגמה שלהלן היא מקרה יחיד שבו מילת השאלה מי מופיעה בראש שאלת כן-לא רטורית. המשנה דנה בשני נזירים שנוולד אצלם ספק טומאה, כלומר שנטמא אחד מהם ואין יודעים מי מהם נטמא. בתחילה המשנה מבררת כיצד עליהם להביא את קורבנותיהם, וקובעת שהם יביאו קורבן בהתניה. בהמשך היא דנה במקרה שבו מת אחד הנזירים קודם שהביאו את קורבנותיהם:

15. מת אחד מהן, אמ' ר' יהושע יבקש אחד מן השוק שידור כנגדו בנזיר [...] אמ' לו בן זומא ומי שומע לו שידור כנגדו בנזיר? (נזיר ח, א).

הצעתו של ר' יהושע היא שהנזיר שנותר יחפש מישהו שיסכים לקבל עליו נזירות, ואיתו יעשה את ההתניה. בן זומא מגיב לדברים אלו בשאלה (הרטורית) "ומי שומע לו?" כלומר האם יש מי שיסכים לכך?²⁷

הדגמים של משפטי השאלה

רוב שאלות כן-לא באות במבנה של משפט מורכב. השאלה מוצגת בחלק העיקרי של המשפט:²⁸

16. אמ' להן ר' שמעון אין אתם מודין לי באוכל (נמ)בלה כל שהוא (שהוא) חייב? (מכות ג, ב).

17. אמרו לפני רבן גמליא' הואיל וזכה באשה לא זכה בנכסים? (כתובות ח, א).

18. אמרו לו לא לימדתנו שאבל אסור מלרחוץ? (ברכות ב, ו).

25. למשל: "לא יצא החייט במחטו סמוך לחשיכה שמא ישכח ויצא" (שבת א, ג).

26. לכאורה גם בשבועות א, ה מופיעה כלום בראש שאלה בכ"י קאופמן, אך במאגרים הצורה תוקנה (על פי כ"י פרמה) לכולן.

27. לאחר השאלה בן זומא מציע את הצעתו הוא למקרה הנדון. קיימת גם אפשרות לראות את השאלה הזו כשאלת תוכן ואז משמעה הוא כפשוטה: מי הוא זה שיסכים לשמוע לו?

28. זה המצב השכיח גם בעברית המודרנית, אם כי נמצאו גם דוגמות שבהן השאלה היא בפסוקית; ראו בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 62.

בשבע תמניות יש מבנה מיוחד של פסוקית נושא הקודמת לה מילת החג"ם יכול.²⁹ המבנה הזה הוא סגנון מיוחד של לימוד, ועניינו 'סבור הייתי לומר'.³⁰ התשובה לשאלות במבנה זה שוללת את הסברה המועלית.³¹ היא פותחת במילים "תלמוד לומר" המצטטות קטע מפסוק, ואחריו מוצגת הסברה הנכונה:

19. ר' שמעון אומ' כבשים קודמין לעזים בכל מקום. יכול מפני שהן מובחרין מהן? תל' לומ' "אם כבש יביא קרבנו לחטאת" (וי' ד 32), מלמד ששניהם שקולים. תרין קודמין לבני [ו]ונה בכל מקום. יכול מפני שהן מובחרין מהן? תלמ' לומ' "ובן [ו]ונה או תור לחטאת" (שם יב 6), מלמד ששניהן שקולים. האב קודם לאם בכל מקום. יכול שכבוד האב עו[ו]ף על כבוד האם? תלמ' לומ' "איש אמו ואביו תיראו" (שם יט 3), מלמד ששניהן שקולין (כריתות ו, ט).³²

רק 29% מכלל השאלות אינן באות במבנה של משפט מורכב. 21 היקרויות הן משפטים פשוטים, למשל: "התחמיר זו מן הגפן?" (כלאיים ג, ז), "יאבד עולמו מפני השוטי?" (עבודה זרה ד, ז), "בא השמש?" (מנחות י, ג), "מזו נדרת?" (נדרים ט, י).

שבע התמניות של שאלות הברירה מציגות משפט כולל (דוגמות 2-3 לעיל).³³ נמצאה רק דוגמה אחת של משפט מחובר:

20. אמרו להם בית שמי היתרתם את הערוה החמורה, ולא תתירו את הממון הקל? (יבמות טו, ג).³⁴

עיון בשאלות כן-לא מעלה שרובן באות במבנים קבועים. שני מבנים עניינם לטעון טיעון קל וחומר, דהיינו לימוד מנושא הלכתי אחד שדינו ידוע לנושא הלכתי אחר, ושביחס אליו נשאל מה הדין. מבנים אלו תוארו על ידי אזור במסגרת הכללית יותר של טיעוני קל וחומר:³⁵

- א. מה אם + [משפט] + אינו דין ש' + [משפט]?
- ב. (מה) אם + [משפט] + (לא) [משפט]?

- 29. ראו גם אזור, תשנ"ה, עמ' 95.
- 30. קוסובסקי, תשט"ז, ערך יכול ב.
- 31. אף שהשלייה אינה מוצגת במפורש על ידי מילת שלילה.
- 32. שאר התמניות הן: מכות א, ו; אבות ג, ה; חולין ח, ד; מידות ג, א. התמנית ממסכת מידות היא הדוגמה היחידה שבה התשובה אינה נפתחת במילים "תלמוד לומר", אלא במילים "כשהוא אומר... מלמד...".
- 33. ראו הערה 10.
- 34. ממחקרה של בורשטיין (תשנ"ט, עמ' 61) עולה ששאלות במבנה של משפט מאוחה אינן שכיחות בריאיון העיתונאי, כפי שכאמור משתקף גם מלשון המשנה. היא משערת שהסיבה לכך היא ששאלה מאוחה אחת יכולה לדרוש תשובות שונות על פי התוכן של כל אחד מאיברייה.
- 35. אזור, תשנ"א.

לצד שתי תבניות אלו משמשת תבנית נוספת, שעניינה להפריך את הטענה הקודמת בשיח:

ג. אם אמרת/אמרתם + [משפט] + תאמר/תאמרו + [משפט]?
 בסך הכול 42 שאלות מתוך שאלות כן-לא במשנה באות במבנים אלו. להלן תיאורם.

א. מה אם + [משפט] + אינו דין ש' + [משפט]?
 תבנית זו היא הנפוצה ביותר בשאלות כן-לא.³⁶ 19 שאלות באות במבנה זה. לעיתים יש לדגם הזה פתיחה שמינית: שהיה בדיון; קל וחומר הדברים; והרי הדברים קל וחומר; [מקל וחומר. כל הפתיחות עניינן לומר שהטיעון שיבוא עניינו קל וחומר.³⁷ למשל:

21. עמוני ומואבי אסורין ואיסורן אסור עולם, אבל נקיבותיהם מותרות מיד. מצרי ואדומי אינן אסורין אלא עד שלושה דורות, אחד זכרים ואחד נקיבות. אמ' ר' שמעון קל וחומר הדברים, ומה אם במקום שאסר את הזכרים אסור עולם התיר את הנקיבות מיד, מקום שלא אסר את הזכרים אלא עד שלושה דורות אינו דין שנתיר את הנקיבות מיד? (יבמות ח, ג).

כאשר התבנית השמינית המקדימה את הדגם היא "שהיה בדיון" המשפט מציג לימוד תאורטי אפשרי של דין מסוים הנלמד בדרך של קל וחומר. הלימוד הזה נדחה על ידי דיוק או דגש בפסוק שאינם מאפשרים את לימוד הקל וחומר. התשובה נפתח במילים "תלמוד לומר". זו למעשה שאלה רטורית שתשובתה שלילית.³⁸

22. הזרוע והלחיים והקיבה נוהגין בארץ ובחוץ לארץ בפני הבית ושלא בפני הבית בחולין אבל לא במוקדשין. (ו)היה (ב)ודין מה אם החולין שאינן חייבין בחזה ובשוק חייבין במתנות, קדשין שהן חייבין בחזה ובשוק אינו דין שיהא חייבין במתנות? תלמ' לומ' "ואתן אותן לאהרן הכהן ולבניו לחק עולם" (וי' ז 34). אין לך אלא מה שאמור בעינין (חולין י, א).

ב. (מה) אם + [משפט] + (לא) [משפט]?
 תבנית זו מציגה אף היא טיעון קל וחומר בצורה של שאלה.³⁹ לעיתים חלקו השני

36. לתיאור מפורט יותר של התבנית הזו ראו אור, תשנ"א, עמ' 16.
 37. סקירה מחקרית על משפטי הקל וחומר וכן עיון בתבנית זו במשנה מופיעים במחקרים של שמשיסקין; ראו שמשיסקין, 2019; שמשיסקין, תשפ"ב, עמ' 108-142. וראו גם גולצברג, 2010.
 38. גם בתבניות אלו, כמו גם בתבנית של "תלמוד לומר" שהיא תשובה לשאלה "יכול ש", התשובה השלילית אינה מצוינת באמצעות מילת שלילה.
 39. ראו את תיאור התבנית אצל אור, תשנ"א, עמ' 13.

של המשפט הוא שאלה שלילית ולעיתים חיובית. נמצאו 11 היקרויות במבנה זה, רבות מהן הן שאלות רטוריות, למשל:

23. אמ' ר' אלעזר מה אם אבן אחת ממנו מטמאה בביאה, הוא עצמו לא יטמא בביאה? (כלים ה, א).

24. אמ' ר' ליעזר אם הפר נדרים שבאו לכלל אסור, לא יפר נדרים שלא באו לכלל אסור? (נדרים י, ז).

ג. אם אמרת/אמרתם + [משפט] + תאמר/תאמרו + [משפט]?
 תבנית זו נפוצה אף היא, והיא מתועדת 12 פעמים במשנה. היא באה כתגובה לטיעון שנאמר קודם ומשמשת להפרכתו. בדרך כלל באה תבנית זו כהמשך לטיעון קל וחומר שהוצג לפניו, בדגם שנדרון למעלה "מה אם – אינו דין". ההפרכה היא על ידי הטענה שיש הבדל בין שני הדינים או הנושאים הנדונים ואי אפשר לטעון מאחד על השני באמצעות קל וחומר.

25. העומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה. שני עמרים ובהם סאתים, רבן גמליא' או' לבעל הבית וחכמ' או' לעניים. אמ' רבן גמליא' וכי מרוב העמרים יופי כוח של בעל הבית או הורע כוח? אמרו לו יופי כוח. אמ' להם מה אם בזמן שהוא עומר אחד ובו סאתיים ושכחו אינו שכחה, שני עמרים ובהן סאתים אינו דין שלא יהוא שכחה? אמרו לו לא, אם אמרתה בעומר אחד שהוא כגדיש, תאמר בשני עמרים שהן ככרכות? (פאה ו, ו).

לאחר שרבן גמליאל מקבל תשובה שריבוי עומרים מייפה את כוחו של בעל הבית הוא טוען טענת קל וחומר, המנוסחת כשאלה, המנסה ללמוד מדין של עומר אחד שיש בו סאתיים לדין של שני עומרים ובהם סאתיים. התשובה שהוא מקבל מנוסחת גם היא כשאלה: "אם אמרתה בעומר אחד שהוא כגדיש, תאמר בשני עמרים שהן ככרכות"? והיא מפריכה את טיעון הקל וחומר שרבן גמליאל ניסה להציג. כאמור שלושת המבנים הנזכרים משמשים ברוב ההיקרויות של המשפטים המורכבים המציגים שאלות כן-לא. רק 16 משפטים מורכבים אינם באים באחד מהמבנים הללו. למשל:

26. אמ' ר' יהודה אמרו לפני רבן גמליא' הואיל וזכה באשה לא זכה בנכסים? אמ' להן בחדשים אנו בושים אלא שאתם מגלגלין עלינו את הישנים? (כתובות ה, א).

ארבע שאלות בקורפוס הן שאלות שהתשובה האפשרית להן היא אסור או מותר, והמבנה שלהן הוא: מה + [כינוי גוף] + [כינוי גוף] + [צ"פ]. בשלושה מקרים אחרי כינוי הגוף מופיע שם פועל. למשל:

27. פעם אחת לא נכנסו ללמן עד שחשיכה. אמרו לו לרבן גמליא' מה אנו לרד?

ואמר להם מותר, שכבר הייתי מסתכל והיינו בתוך התחום עד שלא חשיכה (עירובין ד, ב).⁴⁰

טענה ושאלה

במחקרה על שאלות כן-לא בראיונות בעיתונות הראתה בורשטיין שפעמים רבות קודמת לשאלת כן-לא טענה.⁴¹ מכיוון ששאלות כן-לא אינן רק מבקשות מידע אלא גם מספקות מידע, ובאופן כללי הן משמשות להעברת מסר.⁴² (ראו להלן בעיון הפרגמטי), פעמים רבות קודמת טענה למשפט השאלה. המבצע הקודם לשאלה יכול להדגיש בעיה מסוימת או למסור מידע כדי לנמק את השאלה העתידית.⁴³ בשיח ההלכתי שבמשנה זו הדרך שבשגרה, בפרט בתבניות של שאלות קל וחומר או שאלת תגובה לטענת קל וחומר. למשל בכל התבניות שהוזכרו לעיל החלק הראשון הוא טענה – כלומר אמירה של דין ביחס לנושא מסוים, ובעקבות הצגת המידע ההלכתי הזה נשאלת השאלה עבור נושא אחר. אומנם לעיתים דווקא השאלה מקדימה את הטענה והיא משמשת כמבוא לטענה. כך היא הדרך בכל המקרים שבהם הלימוד פותח במילים "תלמוד לומר", למשל:

28. נתן לה כספים הרי אילו מותרין, יינות שמנים וסלתות וכל דבר שכיוצא בה קרב על גבי המזבח אסור. נתן לה מוקדשין הרי אילו מותרין, עופות הרי אילו אסורין. שהיה בדין, מה אם המוקדשין שהמום פוסל בהן ואין אתנן ומחיר חל עליהם, עוף שאין המום פוסל בו אינו בדין שלא יהא אתנן ומחיר חל עליו? תל' לומ' "לכל נדר" (דב' כג 19), להביא את העוף (תמורה ו, ד).

פעמים במסגרת המשא ומתן ההלכתי חכם אחד תמה או משיג על דברי חברו והשאלה מתפקדת כמבוא להצגת טענתו הוא, למשל:

29. כביצה שאמר לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית. ר' יהודה או' מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים. אמ' ר' יוסה וכי מי מודיעני אי זו גדולה ואי זו קטנה? אלא הכל לפי דעתו שלרואה (כלים יז, 1).⁴⁴

40. התמניות הנוספות הן: כלאיים ו, ד; שבועות א, ד; ידיים ד, ד.
 41. ראו בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 81.
 42. ראו דילון, 1990, עמ' 89.
 43. ראו סטנסטרום, 1984, עמ' 260.
 44. זה המצב הרגיל כשהתמיהה היא השאלה "משם ראייה?"; ראו להלן הערה 55.

ב. עיון סמנטי-פרגמטי

מבחינה פרגמטית ניתן לזהות מטרות שונות של שאלות כן-לא.⁴⁵ רוב השאלות הללו באות במסגרת משא ומתן בין חכמים (כמעט תמיד דו-שיח), ומשום כך כמחצית מהשאלות עניינן הוכחה או הפרכה של טיעון הלכתי. כפי שנאמר לעיל, רבות מן השאלות הללו הן שאלות כן-לא מבחינה תחבירית, אך מבחינה סמנטית ופרגמטית הן שאלות רטוריות. לצד פונקציות אלו נמצאו גם המטרות הפרגמטיות הבאות: שאלות המבקשות מידע; שאלות המביעות תמיהה; הצעה להסבר רציונלי; הצעה לפעולה; שאלות המקדימות מסר ערכי.

הפונקציות המרכזיות אפוא של שאלות כן-לא משמשות להוכחה ולהפרכה של שיטה מסוימת. אלו שני הצדדים של אותו מטבע, ובכל זאת ההבדל הוא בדומיננטיות של כל צד.

הוכחה

30 שאלות מבטאות הוכחה לשיטה הלכתית מסוימת. שאלות אלו מופיעות תמיד במסגרת משא ומתן בין חכמים. בכל המקרים ההוכחה מוצגת כשאלה הטוענת טענת קל וחומר. למשל:

30. הלוקח בכסף מעשר שניטמא יפרה, ר' יהודה או' יקבר. אמרו לו לר' יהודה מה אם מעשר שיני עצמו שניטמא הרי הוא ניפרה, הלוקח בכסף מעשר שניטמא אינו דין שיפרה? (מעשר שני ג, י).

תנא קמא ור' יהודה חולקים בדין של פירות שנקנו בכסף מעשר שני ונטמאו. לפי תנא קמא מותר לפדותם ולפי ר' יהודה לא ניתן לפדותם. חכמים מנסים להוכיח את שיטתם באמצעות טיעון קל וחומר ממעשר שני עצמו, שכן מעשר שני שנטמא – נפרה, אם כן קל וחומר שהלוקח בכסף מעשר שני יכול להיפדות.

31. שומרת יבם, בין ליבם אחד בין לשני יבמים, ר' אליעז' או' יפר, ר' יהושע או' לא אחד אבל לא לשנים, ר' עקיבה או' לא [לא] אחד ולא לשנים. אמ' ר' אליעזר מה אם אשה שקנה הוא לעצמו הרי הוא מפר נדריה, אשה שקנו לו שמים אינו דין שיפר נדריה? (נדרים י, ו).

45. גוניוס (1910, עמ' 473) מציין שימושים שונים של משפטי השאלה במקרא. למשל: הבעת אמונה שתוכן המבע ידוע היטב לשומע והוא מכיר בו; הבעת אישור בתבנית "מי יודע אם"; הבעת אישור שלילי או סירוב לא צפוי בצורה רטורית; הבעת איסור באמצעות מה. במחקר המודרני מבחין דילר (1984) בין שאלות כן-לא חיוביות המשמשות לבקשת מידע ובין שאלות כן-לא שליליות המשמשות לבקשת אישור. מטרות נוספות של שאלות כן-לא שנמצאו במחקר המודרני הן למשל: שאלות שהן בקשות עקיפות (גורדון ולייקוף, 1975); שאלות המשמשות למסירת מידע; שאלות המבקשות דעה או הערכה של הנמען (די-נור, תשמ"ח, עמ' 160). ראו סקירה אצל בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 123-141.

המשנה מציגה מחלוקת בעניין זכותו של היבם להפר נדרי יבמתו בעודה במעמד של שומרת יבם. לאחר שמוצגות שלוש דעות בעניין, מובא דר־שיח בין שני חכמים. ר' אליעזר, המנסה להוכיח את עמדתו שיש כוח ליבם להפר את נדרי יבמתו,⁴⁶ טוען טענת קל וחומר: אם גבר יכול להפר נדרים לאישה שהיא ארוסתו (שהוא בחר לקדשה), קל וחומר שהוא יכול להפר נדרים לאישה הקנויה לו מן השמיים – יבמתו. את הוכחתו (טענת קל וחומר) הוא מנסח בשאלה "אינו דין שיפר נדריה?"⁴⁷

הפרכה

24 שאלות הן שאלות שמטרתן להפריך את הנאמר קודם. לרוב הנאמר קודם הוא טיעון קל וחומר, שפעמים רבות מנוסח בעצמו בצורת שאלה. ההפרכה מבטלת את האפשרות ללימוד הקל וחומר על ידי כך שהיא מראה שהדין המוסכם, שממנו רצינו ללמוד על הדין השנוי במחלוקת, קל יותר או חמור יותר מהדין שרוצים ללמוד לגביו, ולכן אין כאן מקום לטענת קל וחומר. בדרך כלל תבניות ההפרכה הן: (א) אם אמרת... תאמר; (ב) אם + [צ"פ] + [צ"פ].

בדוגמה 30 לעיל חכמים מנסים להוכיח את שיטתם באמצעות טיעון קל וחומר. בהמשך המשנה עונה להם ר' יהודה שאי אפשר לטעון את טיעון הקל וחומר במקרה זה. בלשונו:

32. אמר להם לא, אם אמרתם במעשר שני עצמו שכן הוא ניפדה [ו]טהור ברחוק מקום, תאמרו בלקוח בכסף מעשר שאינו ניפדה [ו]טהור ברחוק מקום? (מעשר שני ג, י).

כלומר מעשר שני אפילו כשהוא טהור הוא נפדה מחוץ לירושלים, אולם הקנוי בכסף מעשר שני החמירו בו והוא אינו יכול להיפדות מחוץ לירושלים. משום כך אי אפשר ללמוד בקל וחומר ממעשר שני עצמו לקנוי בכסף מעשר שני. בהמשך לדוגמה 31, לאחר שר' אליעזר מנסה להוכיח את עמדתו באמצעות קל וחומר ר' עקיבא מפריך אותה ואומר:

33. אמ' לו ר' עקיבא לא, אם אמרת באשה שקנה הוא לעצמו, שאן לאחרים בה רשות, תאמר באשה שקנו לו שמים שיש לאחרים בה רשות? אמ' לו ר' יהושע עקיבא, דברייך בשני יבמים, מה את משיב [על] (ל)יבם אחד? אמ' לו אין היבמה גמורה לאישה כשם שהארוסה גמורה לאישה (נדריים י, ו).

46. גם אם היא שומרת יבם לשני אחים.

47. ראו גם פאה ו, ו; מעשר שני ג, ב; פסחים ו, ב (2x); נדרים י, ז; סוטה ו, ג (2x); קידושין ד, יד; בבא קמא ב, ה (2x); שבועות ג, ו; זבחים ד, ז; ו, ח; יב, יב, ג; מנחות ח, ה; חולין י, א; בכורות ט, כריתות א, ו (2x); ג, א; ט, ג, י; מעילה א, ב; כלים ח, א; נגעים י, ב; יג, י; מכשירין ו, ח – ברוב המשניות הללו מתועדת גם שאלת הפרכה; ראו להלן.

כלומר אי אפשר להשוות מאישה שהוא קידש בעצמו לשומרת יבם, שכן בראשונה לאחר שקידשה אין קידושי אחרים תופסים בה, ואילו בשומרת יבם כל זמן שלא נתייבמה לאחד מן האחים הרי היא זקוקה גם לשאר האחרים ויכול גם אה אחר לעשות בה מאמר ולאוסרה (ולכן היבם אינו יכול להפר ליבמתו).⁴⁸

לצד שתי הפונקציות המרכזיות שהוצגו לעיל נמצאו פונקציות נוספות דומיננטיות פחות.

שאלות המבקשות מידע

27 שאלות בקורפוס הן שאלות המבקשות מידע.⁴⁹ בשל אופיו ההלכתי של הקורפוס רוב השאלות הן שאלות המבקשות לדעת מהי ההלכה או מהו הדין במקרה מסוים. ישנם שני סוגים של שאלות המבקשות מידע.

א. שאלות המבקשות הכרעה הלכתית – בשאלות אלו השואל מעוניין במידע הלכתי שאינו ידוע לו, והוא מבקש מהנמען, המשמש סמכות הלכתית, הכרעה. למשל:

34. היה ר' שמעון אומ' שעירי ראשי חדשים מכפרים על טהור שאכל טמא, ושלרגלים מכפרים על שאין בה ידו[ע]ה לא [ב]תחלה ולא בסוף, ושל יום הכפורים מכפרין על שאין בה ידיעה בסוף. אמרו לו מה הן שיקרבו זה בזה? אמ' להן יקרבו (שבועות א, ד).

לעיתים השאלה מבקשת הכרעה הלכתית למקרה אישי. למשל:

35. בו ביום בא יהודה גר עמוני ועמד לפניו בבית המדרש אמר להן מה אני לבוא בקהל? אמ' לו רבן גמליאל אסור אתה. אמ' לו ר' יהוש' מותר אתה. אמ' לו רבן גמליאל הכת' אומ' "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'..." עד עולם" (דב' כג 4). אמ' לו ר' יהושע וכי עמוניין ומואביין במקומן הן? כבר עלה סנחריב מלך אשור וביבל את האומות (ידיים ד, ד).⁵⁰

ב. שאלות המבקשות לברר את עמדתו ההלכתית של החכם, למשל:

36. מי שנדר בנזיר ונשאל לחכמים ואסרו, מונה משעה שנזר. נשאל לחכמ' והיתירו, היתה לו בהמה מופרשת תצא ותרעה בעדר. אמרו בית הלל לבית שמי אין אתם מודין בזה שהוא הקדש טעות שתצא ותרעה בעדר? אמרו להן

48. ראו גם פאה ו, ו; מעשר שני ב, ב; פסחים ו, ב; נזיר ה, ג; בכא קמא ה, ד; שבועות ג, ו; עדויות ו, ג (3x); זבחים ז, ד (2x); מנחות יב, ה; חולין ד, ד (3x); תמורה א, א; כריתות א, ו; ג, י (2x); כלים ה, א; מכשירין ו, ח (2x) – ברוב המשניות הללו יש גם שאלת הוכחה.

49. ראו בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 123.

50. ראו גם כלאיים ו, ד; שבועות א, ד; א, ה; כריתות ג, ז; ג, ט (2x); ג, י.

בית שמי אין אתם מודין במי שטעה וקרא לתשיעי עשירי ו[לעשירי תשיעי
ו]לאחד עשר עשירי שהוא מקודש? (נזיר ה, ג).⁵¹

הבדל מרכזי בין השאלות המבקשות הכרעה הלכתית ובין השאלות המבקשות לברר עמדה של חכם מסוים הוא מידת הניטרליות של השאלה. השאלות שעניינן הוא ההכרעה ההלכתית – כולן ניטרליות; ואילו השאלות המבקשות לברר את עמדתו ההלכתית של חכם נשאלות בדרך כלל על ידי בר הפלוגתא או מישהו המחזיק בעמדה אחרת, ולכן על פי רוב הן אינן ניטרליות.⁵² לעיתים השאלה מבקשת לברר עובדה שאינה הלכתית אלא מצויה במישור המציאותי – הייתה או לא הייתה. למשל:

37. מעשה באחד שנדרר מבת אחותו הנייה, והכניסוה לבית ר' ישמעאל ויפואה, אמ' לו ר' ישמעאל בני, מזו נדרת? אמ' לו [לאן], והיתירו ר' ישמעאל (נדרים ט, י).⁵³

שאלות המביעות תמיהה

19 שאלות מביעות תמיהה על הנאמר לפנין. בעומק התמיהה מצויה למעשה השגה על הנאמר קודם, אם כי ההשגה מנוסחת באופן עקיף יחסית (לעומת ההפרכה). כך למשל בדוגמה שלהלן תלמידי רבן גמליאל מביעים תמיהה על מנהגיו של רבם. השאלה מנוסחת בצורה של בירור מה בדיוק לימדם רבם, אולם למעשה היא מביעה תמיהה ואולי אף מותחת ביקורת על מנהגיו:

38. מעשה ברכן גמליאל שנשא וקרא בלילה שנשא. אמרו לו לא לימדנו שחתן פטור מקרית שמע בלילה הראשון? (ברכות ב, ה).⁵⁴

על פי רוב התמיהה היא על אופן מסוים של לימוד או על מקור שהובא כהוכחה לשיטה מסוימת, והתמיהה משמשת פתיח להצגה של שיטה אחרת החולקת על העמדה שהוצגה לפנין. למשל:

39. חרס כדי ליתן בין פצים לחבירו דבר ר' יהודה, ר' מאיר אומ' כדי לחתות בו את האור, ר' יוסה או' כדי לקבל רביעית. אמ' ר' מאיר אף על פי שאין ראייה לדבר זיכר לדבר, "ולא ימצא במכיתתו חרש לחתות אש מייקוד" (יש' ל 14). אמ' לו ר' יוסה משם ראייה? "ולחשוף מים מגבא" (שם; שבת ח, ז).

51. ראו גם פאה ו; כלאיים ג, ז; עירובין ה, ט; יבמות טו, ג; טז, ז; כתובות ח, א (2x); נדרים ט, ה; נזיר ה, ג (2x); מכות ג, ב; כריתות ג, ז; ג, ט; ג, י; כלים כה, ד.
52. דיון בספרות המחקר על הניטרליות של השאלות ראו אצל בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 35.
53. ראו גם מנחות י, ג.
54. כך גם ברכות ב, ו; ב, ז.

לאחר שמובאות שלוש דעות חולקות בשיעור הוצאת חרס לעניין דיני הוצאה בשבת, ר' מאיר מביא הוכחה לדבריו. ר' יוסי תמה על ההוכחה, ולאחר התמיהה המובעת בשאלה הוא מביא את המקור לשיטתו הוא.⁵⁵

פעמים התמיהה מצביעה על ליקוי הגיוני בשיטה שהוצגה. עניינה של התמיהה הוא להראות את החיסרון שבשיטה, ולאחריה באה השיטה החולקת המוצגת כהגיונית יותר:

40. מי שהיה נשואי ארבע נשים ומת, הראשונה קודמת לשנייה ושנייה לשלישית ושלישית לרביעית. הראשונה נשבעת לשנייה והשנייה לשלישית והשלישית לרביעית והרביעית ניפרעת שלא בשבועה. אמ' בן ננס כיצד? וכי מפני שהיא אחרונה ניסכרה? אף היא לא תיפרע אלא בשבועה (כתובות י, ה).⁵⁶

המשנה מלמדת שכל אישה שיש לה דין קדימה בגביית כתובתה נשבעת לחברתה הבאה אחריה, שעדיין לא קיבלה את כתובתה. לפי תנא קמא האחרונה אינה נשבעת שכן אין אחריה עוד אישה. בן ננס תמה על דין זה, שכן האם מפני שהיא אחרונה תצא נשכרת? התמיהה היא הקדמה לשיטתו שאף היא נשבעת.⁵⁷

לעיתים התמיהה היא על שיטה שהציגה פרט שאינו מסתדר עם הידע ההלכתי, כפי שראינו בדוגמה 8 לעיל:

8. קרא לתשיעי עשירי, ו[לעשירי תשיעי, ו]לאחד עשר עשירי – שלשתן מקודשין. התשיעי נאכל במומו ועשירי מעשר ואחד עשר קרב שלמים ועושה תמורה, דבר' ר' מאיר. אמ' ר' יהודה וכי יש תמורה עושה תמורה? (בכורות ט, ח).

המשנה דנה בבהמות שטעה במניינן בשעת עישורן. לפי ר' מאיר אם קרא לבהמה האחת עשרה עשירית – היא קרבה כקורבן שלמים והיא יכולה לעשות תמורה, כלומר אם המירו אותה בבהמה אחרת – האחרת מתקדשת. על כך תמה ר' יהודה, משום שהוא סובר שאין תמורה עושה תמורה.

הצעה להסבר רציונלי

שש שאלות הן הצעה להסבר רציונלי שיידחה. התבנית של השאלות והתשובות הללו קבועה: השאלה מנוסחת כטיעון קל וחומר אפשרי, והתשובה, הפותחת במילים

55. הפעמים הנוספות שבהן מתועדת השאלה "משם ראייה" הן סוכה ב, ז; יבמות יב, ג. באופן עקרוני אפשר לקרוא את המבע הזה גם כשאלה וגם כקריאה "משם ראייה"! כלומר: בדיוק מן המקור או הפסוק שהבאת יש הוכחה המפריכה את שיטתך. אני נוטה לקרוא את הביטוי הזה כשאלה, בעיקר בשל תמנייתו המרובות של הביטוי "משם ראייה" בתוספתא ובתלמוד הבבלי, שמתאימות בעיני לקריאה של שאלה, למשל תוספתא, סנהדרין ב, ח; תרומות ג, יח.

56. ראו גם מעשר שני ח, ז; ב, ב; יבמות יב, ג; נזיר ח, א; גיטין ד, ה; בבא קמא ה, ד; בכורות ט, ח; כלים יז, ו; ידיים ד, ד; ו. וראו גם עבודה זרה ד, ז – כאן אין התפלמסות עם שיטה חולקת אלא הבעת תמיהה כללית.

57. לפי הבבלי (כתובות צד ע"א) חברותיה משביעות אותה.

"תלמוד לומר", באה לומר שישנו פסוק שעניינו לסלק את אפשרות הטיעון שהוצג. למשל:

41. שהיה בדין, מה אם עדות הראשונה שאינה אוסרתה אסור עולם אינה מתקיימת בפחות משנים, עדות האחרונה שהיא אוסרתה אסור עולם אינו דין שלא תיתקיים בפחות משנים? תל' לומ' "ועד אין בה" (במ' ה 13), כל שיש בה (סוטה ו, ג).⁵⁸

טיעון הקל וחומר מעדות הנצרכת לשלב הסתירה היה יכול להביא למסקנה שעדות על טומאת סוטה זוקקת שני עדים. הכתוב האומר "ועד אין בה" מסלק אפשרות זו וקובע שאפילו עד אחד נאמן ועל פיו לא ישקו את הסוטה.

הצעה לפעולה

חמש שאלות בקורפוס מבטאות הצעה לפעולה. למשל:

42. קיטא שיש בה פספסין צבועין ולבנים ופוסין מזה לזה. שאלו את ר' אליעזר והרי הוא פספס יחירי? אמ' להם לא שמעתין. אמ' לו ר' יהודה בן בתירה אלמד בו? אמ' לו אם לקיים דבר' חכמ' – הין (נגעים יא, ז).

בקטע זה (וכן בנגעים ט, ג) ר' יהודה מבקש רשות לענות על השאלה שנשאלה. שלוש התמניות הנוספות הן במסגרת תיאור דו־שיח שאינו משא ומתן בין חכמים, למשל:

43. מי שאחזו קורדיקום ואמ' כתבו גט לאשתי, לא אמ' כלום [...] נישתתק, אמ' לו נכתוב גט לאשתך? והרכנין בראשו בודקין אותו שלשה פעמים (גיטין ז, א).⁵⁹

בורשטיין⁶⁰ כתבה על סוג שאלות זה בשיח העיתונאי כי הן מנוסחות בלשון זהירה ובעלות דרגת ביטחון נמוכה. כלומר הדובר אינו מציג את הצעתו כהצעה היחידה המתאימה לסיטואציה שבה מדובר. דברים אלו הולמים את השאלות מסוג זה גם במשנה.

שאלות המקדימות מסר ערכי

שלוש שאלות בקורפוס שואלות לכאורה על ידע העולם או על התפיסה של הנמען, אך עיקר השאלה הוא להוות פתיח לאמירה מוסרית או ערכית שבאה אחריהן. למשל:

44. הוא היה אומ' הראיתה מימך ארי סבל צבי קייץ שועל חנווני זאב גודר גרירות? והרי הדברים קל וחומר, ומה אם אלו שניבראו שלא לשמש את

58. ראו גם תמורה ו, ד; כריתות ו, ט (3x); תמיד ב, ג.

59. ראו שם גם משנה ב; וכן מנחות י, ג.

60. בורשטיין, תשנ"ט, עמ' 127.

קונן הרי הן מתפרנסים שלא בצער, אני שניבראתי לשמש את קוני אינו דין שתהא פרנסתי שלא בצער? ומי גרם לי להיות מתפרנס בצער? הוי אומ' חטאיי לפי שהירעתי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי (קידושין ד, יד).⁶¹

ג. עיון בשיח

העיון בשיח השלם שמופיעה בו שאלת כן-לא מתייחס לשני עניינים עיקריים, האחד – סוג השיח; והשני – מקום השאלה בשיח. באופן ברור, כמעט כל ההיקרויות של שאלות כן-לא באות בתוך שיח שעניינו הלכה, השיח הדומיננטי במשנה. רק ארבע שאלות באות בתוך שיח שאינו הלכתי. כך למשל בדוגמה זו:

45. "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישרא' וכאשר יניח ידו וגבר עמלק" (שמי' יז 11), וכי ידיו של משה עושות מלחמה או ידיו שוברות מלחמה? אלא כל זמן שהיו ישר' מיסתכלים כלפי למעלן ומכוונים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים ואם לאו היו נופלים (ראש השנה ג, ח).

בשיח ההלכתי השגור רוב השאלות באות במסגרת משא ומתן המתנהל באופן פעיל בין חכמים. מתוכן תשע שאלות באות בשיח הלכתי-סיפורי, כלומר אגב הדיון ההלכתי מועלה סיפור שנשאלות בו שאלות כן-לא ומהן נלמד העניין ההלכתי הנדון. לעיתים השאלה עצמה היא שאלה הלכתית (כך רוב הדוגמות). לעיתים בתוך תיאור המאורע הקשור לנושא הלכתי עולה שאלה שאינה הלכתית, כך למשל בדוגמה 42 – נטילת הרשות של ר' יהודה בן בתירא לענות. חמש שאלות בלבד הן שאלות הבאות בהקשר הלכתי שלא במסגרת משא ומתן בין חכמים, והשואל והעונה הוא עורך המשנה. למשל:

46. שהיה ברין, מה אם המוקדשין שהמום פוסל בהן ואין אתנן ומחיר חל עליהם, עוף שאין המום פוסל בו אינו דין שלא יהא אתנן ומחיר חל עליו? תל' לומ' "לכל נדר" (דב' כג 19), להביא את העוף (תמורה ו, ד).⁶²

מבחינת שיבוץ השאלה בשיח, ברוב המקרים המשנה מציגה בתחילת השיח את המחלוקת בין החכמים, כלומר היא אומרת מהי שיטתו ההלכתית של כל חכם, ואז מתחיל שיח, לרוב דו-שיח, בין החכמים הכולל שאלות ולעיתים גם תשובות. נמצאו תשעה מקרים בלבד שבהם מוצגת שיטה הלכתית אחת, ואז נשאלת עליה שאלה שעניינה תמיחה או הפרכה, ובעקבותיה מוצגת השיטה החולקת (למשל בדוגמה 26 לעיל).

61. ראו גם ראש השנה ג, ח (2x).

62. ראו גם סוטה ו, ג; מנחות ח, ה; חולין י, א (לעיל דוגמה 22); בכורות ט, א.

סיכום

במאמר הוצג תיאור של שאלות כן-לא במשנה. בסך הכול נמצאו 70 יחידות שיח הכוללות 114 שאלות סגורות. רוב השאלות באות בתוך שיח הלכתי ובדרך כלל במסגרת משא ומתן בין חכמים. רוב השאלות הללו הן שאלות רטוריות. השאלות שאינן במסגרת משא ומתן הן שאלות הלכתיות ברובן השזורות בתוך סיפור, או שאלות שנשאלות וגם נענות על ידי עורך המשנה. הסוג האחרון שהוזכר הוא שאלות המתפקדות בקורפוס כשאלות סגנוניות; כלומר העורך היה יכול להעביר את המסר בדרך של אמירה אך הוא בחר להעבירו בדרך של שאלה ותשובה. סוג שאלות זה שכיח מאוד במשנה וסגל מכנה אותו "שאלות הפרטים". במחקרי על אודות השאלות מסוג זה⁶³ הראיתי ששאלות אלו רבות ומגוונות מאוד במשנה: למעלה מ-600 משניות כוללות שאלות הפרטים, ולעיתים יותר משאלה אחת במשנה. הפער בין תפוצת שני סוגי השאלות במשנה – שאלות התוכן ושאלות כן-לא – גדול מאוד. עיקר עניינן של השאלות הפתוחות, שאלות התוכן, הוא העניין הסגנוני, כלומר בחירה מכוונת להעביר את המסר בדרך של שאלה ותשובה. משום כך לרוב השואל והעונה הוא עורך המשנה. לעומת זאת שאלות כן-לא הן שאלות שעניינן בירור דבר מה לא ידוע, קושיה, הוכחה או הפרכה של שיטה מסוימת. הואיל וכך השאלות האלו מעטות בקורפוס ורובן באות במסגרת משא ומתן בין חכמים.

מבחינה תחבירית, מעט מאוד שאלות כן-לא פותחות במילת שאלה. המיליות שנמצאו בשימוש הן וכי, ה"א השאלה, שמא, וכן מי ומה המחליפות את האם.

מבחינת סוג המשפט – הדרך הדומיננטית בשאלות כן-לא היא שימוש במשפט מורכב. 21 שאלות באות במשפט פשוט, 7 שאלות הן משפט פשוט שיש בו חלק כולל, ושתי שאלות בלבד באות במבנה של משפט מחובר.

רוב שאלות כן-לא באות במבנים קבועים, ורק 16 שאלות אינן באות במבנה מוגדר. כמעט כל השאלות המנוסחות כמשפט מורכב מופיעות במבנים הקבועים. כל המבנים הקבועים המשמשים את השאלות הם מבנים שמבחינה סמנטית טוענים טענת קל וחומר.

מבחינת מטרת השאלה: המטרות העיקריות הן שאלות שעניינן בקשת מידע, לרוב מידע הלכתי; שאלות המביעות תמיהה על השיטה או על הדעה שהוצגה לפנייהן;

ושאלות המוכיחות את עמדת השואל או המפריכות את העמדה שהוצגה קודם. בחינה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא האם השאלות הן שאלות ניטרליות או לא. באופן כללי רוב שאלות כן-לא במשנה אינן שאלות ניטרליות. הרב קשור בכך שרוב השאלות מתפקדות במסגרת משא ומתן בין חכמים ועניינן להפריך שיטה או להוכיח שיטה הלכתית מסוימת. משום כך אף שלעיתים מחוץ להקשר היה ניתן לומר שמדובר בשאלה ניטרלית, ההקשר של שני צדדים שאוחזים במחלוקת אינו מאפשר כן. יתרה מזו, גם השאלות ששואל עורך המשנה בעצמו ואף משיב עליהן,

63. ראו מאמרי העתיד להתפרסם "שאלות התוכן במשנה".

קשה לראות בהן שאלות ניטרליות. למעשה ניתן לומר שערך ניטרליות קיים רק בשאלות שעניינן בירור מידע. העיון בת שובות לשאלות כן-לא הוא מחקר בפני עצמו, שאציג בפעם אחרת. כעת רק אומר שרוב השאלות אינן מקבלות את התשובה הישירה הן או לאו, ופעמים רבות הן אינן מקבלות תשובה כלל.

קיצורים

- אזר, תשנ"א = מ' אזר, "משפטי הקל וחומר במשנה", ספר זיכרון לנ"ה טור-סיני, בעריכת י' ינאי, ירושלים תשנ"א, עמ' 8-18
- אזר, תשנ"ה = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
- בורשטיין, תשנ"ט = ר' בורשטיין, דרכי השאלה והתשובה בעברית הכתובה בת ימינו: היבטים תחביריים, סמנטיים ופרגמטיים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ט
- בישקו, תשס"ח = א' בישקו, מבני שיח במשנה (לפי סדר נזיקין), עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ח
- S. Goltzberg, "The *a Fortiori* Argument in the Talmud", = 2010
Judaic Logic, ed. A. Schumann, Piscataway 2010, pp. 177-188
- D. Gordon and G. Lakoff, "Conversational Postulates", = 1975
Syntax and Semantics 3 (1975), pp. 83-106
- W. Gesenius, *Hebrew Grammar*, ed. E. Kautzsch, Oxford 1910 = 1910
- J. T. Dillon, *The Practice of Questioning*, London 1990 = 1990
- A. M. Diller, *La pragmatique des questions et des réponses*, = 1984
 Tübingen 1984
- די-נור, תשמ"ח = מ' די-נור, עיון במבנה הדיאלוג של מחזות עבריים לאור תורת חקר השיחה עפ"י כמה ממחזותיו של חנוך לוין, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ח
- הר-זהב, תשי"א = צ' הר-זהב, דקדוק הלשון העברית, א-ג, תל אביב תשי"א-תשט"ו
- O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London 1924 = 1924
- A. Moshavi, "Is that Your Voice, My Son David? Conductive = 2010
 Questions in Biblical Hebrew", *Journal of Northwest Semitic Languages*
 36 (2010), pp. 65-81
- מושבי, 2011 = "מה בין השאלה המובילה לשאלה הרטורית: עיון בשאלות בלשון המקרא", החוג הישראלי לבלשנות 18 (2011), עמ' 26-34
- A. Moshavi, "The Communicative Functions of Content = 2013
 ('Wh') Questions in Classical Biblical Hebrew Prose", *Journal of Northwest Semitic Languages* 39 (2013), pp. 69-87

- A. Moshavi, "Interrogative: Biblical Hebrew", *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, ed. G. Khan, vol. 2, Leiden 2013, pp. 306–311
- A. Moshavi, "Between Dialectic and Rhetoric: Rhetorical Questions Expressing Premises in Biblical Prose Argumentation", *Vetus Testamentum* 65 (2015), pp. 136–151
- סגל, תרצ"ו = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו
- A.-B. Stenström, *Questions and Responses in English = 1984 Conversation*, Malmö 1984
- קדרי, תשנ"א–תשנ"ה = מ"צ קדרי, תחביר וסמנטיקה בעברית שלאחר המשנה, א-ב, רמת גן תשנ"א–תשנ"ה
- קוסובסקי, תשט"ז = ח"י קוסובסקי, אוצר לשון המשנה: ספר המתאימות – קונקורדנציה לששה סדרי משנה, תשט"ז–תש"ך
- F. Kiefer, "Yes–No Questions as Wh-Questions", *Speech Act = 1980 Theory and Pragmatics*, ed. J. R. Searle, F. Kiefer and M. Bierwisch, Dordrecht 1980, pp. 97–119
- C. Stadel, "Interrogative: Rabbinic Hebrew", *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, ed. G. Khan, vol. 2, Leiden 2013, pp. 313–315
- R. Shemesh-Raiskin, "A fortiori Arguments in Halachic Give-and-Take Conversations in the Mishnah and Tosefta", *Folia Orientalia* 56 (2019), pp. 273–333
- שמשי-ראסקין, תשפ"ב = "אמרו חכמים": שיחות של משא ומתן הלכתי במשנה, ירושלים תשפ"ב